

Списание ЕПОХИ
Издание на Историческия факултет на
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий”
Journal EPOCHI [EPOCHS]
Edition of the Department of History of
St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Turnovo

Том / Volume XXIV (2016),
Книжка / Issue 2

Светла АТАНАСОВА / Svetla ATANASSOVA

Рец. на: Иван Русев. Търговската модерност на Българското възрождане като култура и практика. Изследване и извори, Издателство „Ровита”. Велико Търново, 2015, 743 стр. с илюстрации

Rec. ad: Ivan Russev. The market modernity of the Bulgarian Revival as a culture and a practice. An investigation and records. Veliko Turnovo: Publishing house “Rovita”, 2015, 743 pp., ill. (in Bulgarian)

Обективен, пълен и многопластов разказ за модернизационните процеси и явления в българската възрожденска търговия – тези думи важат с пълна сила за монографичното изследване на проф. д.и.н. Иван Русев. Задълбоченото проучване на проблемите, свързани със зараждането и развитието на модерната търговска дейност в българското общество и нейните конкретни проявления в различни селища и региони е плод на дългогодишната събирателска и аналитична дейност на автора. Той представя на вниманието на читателя търговското образование и литература, концепциите за развитието на търговията, формите на сдружаване и правната регламентация във възрожденското общество.

Именно през Възраждането „чрез механизмите на търговията и чрез нейните структури до българина достига „европейското” т. е. новото, но различното възприемане на света като едно цяло” (с. 12), а търговските връзки със Западна и Централна Европа, като част от стопанския, социален и културен обмен откриват нови хоризонти за жителите на Балканите.

Стремежът на възрожденския търговец за прилагане в практиката на „по-добрия” европейски модел на търговско поведение започва и завършва с познаването на търговската и счетоводна литература, възприемчивостта към стопанско-правната материя, училищното обучение за голямата търговия и добрите практики в кантората.

В този ред на мисли, в книгата на Иван Русев са очертани настъпващите промени в българската търговия през XVIII век и особено през втората и третата четвърт на XIX век, базирани на два основни компонента: просветно занятие и търговска практика. Тази логика предопределя и самата структура, както и динамиката и последователността на изложените факти и събития. Избраният систематичен и аналитичен подход е сполучлив и предлага балансиран изследователски модел, солидно подкрепен с богат изворов материал.

Светогледът на българския възрожденски търговец се променя и прекроява спрямо новите европейски проявления. Налице е осъзнатото решение за трупане на познания от търговските и счетоводни книги, желание за обучение и специализирано образование в европейски университети и колежи и успешно прилагане на наученото в стопанската практика, чрез европейския модел за организиране на търговската кантора, с въвеждане на азбучните каталози за служебната кореспонденция, първични отчетни документи, двойното счетоводство, регистрацията на търговските дружества и марки, въвеждането на рекламата и застраховките и т.н. Всички нововъведения обаче са адаптирани към спецификата на българския опит и традиции.

Във Въведението озаглавено „Търговската модерност (модернизация). Проблемът в научната литература. Методика на изследването (с. 17 – 50) Иван Русев обосновава избора на заглавие и представя развитието на идеята за „търговската модерност” през XVIII в. и теорията за модернизация.

цията, като процес на обществена промяна и човешко развитие. Изявеният стопански историк разглежда понятието „модерност“ като резултат в сферата на българската възрожденска търговия и неговото приложение в научната литература. Съвсем точно, той посочва, че модернизацията във възрожденската история е засегната „бегло и частично“ (с. 19). Историографският обзор включва авторите, поставили фундамента на модернизационните стопански процеси – Венелин Ганев, Константин Кацаров, Юрдан Юрданов, Георги Козаров, Христо Гандев и други. Аспекти на европейското стопанско обновление са представени от регионалните истории на д-р Петър Цончев, д-р Симеон Табаков, Луксандра Данаилова. Отражени са изследванията за българското възрожденско счетоводство и дейността на крупните търговски фирми. Русев предлага един внимателен и критичен подход към изворовата база и вече съществуващите публикации, относно развитието на акционерните и лихварско-кредитни дружества.

Авторът използва европейски изследователски модел при разработването на темата, свързана с учебниците и пособията за развитието на търговията, успешно прилаган от френски, белгийски и гръцки учени.

Изворите за изследването са базирани на огромен масив от търговски документи, съхранявани в държавни архиви, частни колекции, музеи и библиотеки. Значителна част от тях са публикувани за първи път или интерпретирани по различен от установения до момента подход.

В четири отделни параграфа са обособени Търговските договори, Търговската кореспонденция, Търговските тефтери. Счетоводната документация и други видове търговски документи. Те проследяват генезиса и развитието на познанията за счетоводната култура и практика в българските земи, както и отражението им в дейността на търговци от Банско, Габрово, Карлово, Калофер и други селища.

В Глава първа. *Търговската учебна и справочна литература на Българското възраждане. Периодиката. Европейските и балканските влияния* (с. 51 – 172) Иван Русев обобщава и анализира 237 броя учебници и ръководства, предлагащи търговски знания в училищата и в практиката и посочва степента на тяхното разпространение в българските земи. Чрез детайлно проучване на чуждите влияния сред българите обяснява появата и използването на специализираната литература. Налагат се изводите, че българската търговска литература се появява сравнително късно, заимствана от гръцкото просвещение и френското културно влияние. Гръцката просвета сред българите има по-скоро посреднически функции, до директното навлизане на образователни идеи и издания от Европа от 50-те години на XIX в. Иван Русев изтъква безспорното достойнство на първите български търговски и счетоводни ръководства с търсения творчески подход от съставителите. В нито едно от преведените издания не присъства буквален превод от оригинала, а адаптирани текстове, съобразени със спецификата на българските условия и онагледени с примери от практиката на търговците.

В търговско-правната регламентация на стопанските структури, авторът посочва френското влияние като доминиращо през първата половина на XIX в. Отсъствието на държавна практика и култура у българите, за разлика от съседните народи, води до следването на Османския търговски закон, приет през 1850 г. Доказателства за засиления интерес към търговското право са частните инициативи за двата превода на Търговския закон на български език от 1866 г. и 1871 г., както и издаването на търговски ръководства в големи тиражи.

В образователната сфера постиженията са значителни. В програмите на възрожденското училище са включени дисциплини, осигуряващи подготовка за бъдещата търговска професия.

В Глава втора. *„Раждането“ на модерното търговско и счетоводно образование – от Средиземноморието и Западна Европа към Балканите и българите* (с. 173 – 272) авторът ни въвежда в хронологията на събитията, свързани с последователните процеси на формиране на търговското и счетоводно образование в Италия, Холандия, Англия, Франция и Белгия.

Анализира приликите и отликите на гръцкия и турския търговско-образователен модел. С издаването на „Търговска енциклопедия“ от Николас Пападопулос и „Преподаване на търговската наука“ на практика гърците първи трасират пътя на модерното образование на Балканите и стремежа към самобитно развитие на счетоводната култура и терминология. Русев отделя специално внимание на българския търговско-образователен модел, откриването на първото търговско училище в Свищов през 1873 г. и приноса на цариградските специализирани училища *Роберт колеж* и *лицея Галата сарай* за подготовката на професионални търговци. Съществен е приносът на автора за осветляването на историческия ход на модернизацията в Европа, използвайки метода на сравнителния анализ.

Глава трета. *Форми и прояви на модерността в българската възрожденска търговия. Търговското дружество (с. 273 – 625)* заема централно място в цялостната конструкция на изследването. Тя е посветена на конкретните прояви на модерността, реализирани във възрожденските стопански инициативи и практики. Търговското дружество (фирмата) организирано по европейски образец е „сцената“ за разгръщане на възрожденската инициатива. Стопанската и счетоводна култура първоначално е заимствана от добрите практики на дубровнишките търговци, евреи и западноевропейци през XVI в. и XVII в., а по-късно от изградените икономически общности на Балканите и в Русия. През втората половина на XVIII в. в българските земи възникват най-ранните форми на сдружаване на труд и капитал или на сдружаване между занаятчии за обща работа с цел печалба. Възрожденските фирми, носещи характеристиките на модерните европейски организации достигат своя разцвет през втората и третата четвърт на XIX в., като успешно съчетават различни по вид и характер стопански дейности.

В този раздел от монографията Иван Русев проследява историческите корени и предпоставки за появата на търговското сдружаване, прави обзор на стопанските инициативи на евреите в Османската империя, на „гръцките“ източноправославни търговци – организирани в корпоративни общности, обосновава професионалното сдружаване при търговците от Дубровник и влиянието на българската диаспора в гр. Нежин. Отделя специално внимание на търговско-правните аспекти, свързани с развитието на събирателните, командитни и акционерни дружества – кодифицирани от Търговския закон, както и на възрожденските концепции на Константин Фотинов, Георги Раковски, Христо Данов, Иван Богоров и други просветни дейци за развитието на капиталистическите дружествени форми.

Безспорен е приносът на автора при представянето на модерната дейност на търговци и търговски фирми в българските земи, както и опита за систематизиране на изложените факти. В отделен параграф Русев разглежда най-развитите в стопанско отношение селища като Търново, Русе, Сливен, Котел, Пловдив, както и гравитиращите около тях Свищов, Габрово, Плевен, Ловеч, Троян, Казанлък и Копривщица; някои селища от черноморския район като Варна и Бургас; и селищата от югозападния район – Видин, София и Самоков. Чрез дейността на крупните български търговски дружества от втората и третата четвърт на XIX в. в столицата на империята Цариград, в емигрантските и стопанските европейски центрове – Букурещ, Виена, Манчестър и Одеса, авторът категорично доказва прилагането на новите модели за стопанско поведение и култура. Тук внимание заслужават търговските фирми на „Евлогий и Христо Георгиеви“, „Христо П. Тъпчилещов“, „Братя Робевци“, „Братя Гешовци“, „Братя Комсиеви“ и други (с. 486 – 523).

В отделен параграф на същия раздел са представени и акционерните и лихварско-кредитни дружества, които според нас са по-слабо проучвани до момента и тази материя се нуждае от по-голяма плътност. Тук Иван Русев разглежда всяка отделна инициатива, ситуирана във времето и пространството, анализира и обобщава създадените практики във Варна, Бургас, Русе, Свищов; първите опити в акционерното дело на търновци и софиянци; дейността на сдружаванията на капитала в Цариград и емигрантските центрове и т.н. (с. 524 – 616). Изключително добро впечатление остава у читателя съставената таблица „Лихварско-кредитни и акционерни дружества в българските земи и/или с българско участие (1835 – 1878)“, в която авторът фиксира 72 стопански инициативи (с. 594 – 602).

Трета глава от книгата достига своя естествен финал с обобщението на Русев относно обществения статус на счетоводно-грамотния и практикуващ търговската професия възрожденец. Тук много бих искала да завърша с цитат на един от познавачите на модерните дружествени форми д-р Иван Богоров, който казва почти всичко за същността на сдружаванията и разкрива миогледа на възрожденския българин, който вярва че търговията е правилният път за развитие и съвършенство:

„Сдружаването е едно начало от чудно плодородие; то като съединява личниятъ силъ в едно огнище, умножава му силата о сто пъти повъше. То като направи човеците имотнъ, спомага им твърде много на просветението и образованието, които без богатството не могат да бъдат“ (с. 371).

Професионалният изследователски почерк на Иван Русев се откроява при уметлото използване на количествените натрупвания на емпиричен материал за търговските взаимоотношения по региони за надграждане и качествена характеристика на икономическите структури в рамките, на които се постига стопанско развитие.

В книгата, посветена на модернизацията в българската възрожденска търговия, стопанският историк достига да значими изводи, относно поведението на възрожденския търговец. Богатата изворова база насочва към нивото на търговски знания, степента на образование и успеваемост в практиката. Изследователят провокира читателите с два основни въпроса:

Какво българската възрожденска търговия заимства от европейския опит и какво не успява или подминава и защо? Какви са „трансмисиите“ в този процес и как се развива той във времето?

С изключително умение, последователност в съжденията, с усещане за мярка и правилно зададена посока във времето Русев посочва отговорите, съдържащи се в заключителната част на изследването (с. 627 – 641). Безспорните постижения на българите в сферата на стопанското образование и култура не могат да компенсират изоставането спрямо Западна Европа и до известна степен от съседните балкански народи. Причините за това се коренят в липсата на собствена държавна политика и институции. В областта на практиката обаче резултатите са по-осезателни.

Търговското дружество, носещо универсалната характеристика на модерността във всичките ѝ форми, се оказва най-пригодно в области с голяма концентрация на труд и капитал като копринарството, абаджийството и кожарството. На българския вътрешен пазар развитие добиват протоиндустриите, манифактурното производство и търговските фирми в утвърдените стопански центрове Търново, Габрово, Сливен, Котел и други селища. Българските търговски практики в Европа не успяват да достигнат позициите дори на по-малките гръцки търговски къщи, въпреки мащабите и ареалите на разпространение на стоки и капитали. Извън съмнение обаче остава фактът, че първата вълна на модернизацията започва в българското възрожденско общество и продължава до второто десетилетие на ХХ в. Основите на европейската култура и практика са положени и те благоприятстват развитието на националните институции в търговската сфера след Освобождението.

В раздела „Извори“ (с. 643 – 686) са включени оригинални текстове по конкретната тема, които представляват ценен източник на информация за бъдещи научни изследвания, помагало за нуждите на университетското образование и в същото време илюстрират богатото документално наследство, използвано от автора на настоящата монография.

Приложенията включват справочен апарат, именов показалец и географски показалец (с. 687 – 743) и играят ролята на „водачи“ в обемната, сложна и специфична материя на възрожденската търговска култура и практика.

Адмирации заслужава доброто полиграфско оформление на изданието и прецизният подбор на илюстрации, което подсилва общата положителна нагласа.

В заключение ще отбележа, че монографията на проф. д.и.н. Иван Русев „Търговската модерност на Българското възраждане като култура и практика“ притежава безспорни достойнства и би могла да послужи като основа за всички бъдещи регионални проучвания, свързани с развитието на възрожденските търговски дружества. Авторът е изградил един чудесен модел за представяне на икономическите, културни, образователни и модернизационни процеси през възрожденската епоха.